

הרב אריה כץ

גלגול שבועה – יצירת שבועה או הכללת שבועה?

פתיחה

המשנה (שבועות מה.) אומרת:

נתגלגל לו שבועה ממקום אחר – מגלגלין עליו את הכל.

ובקידושין (כז.): לומדת הגמרא שדין זה הוא מדאורייתא, שבכל מקום שאדם נתחייב שבועה, ניתן להשביע אותו גם על תביעות אחרות, שללא החיוב האחר לא היה מתחייב שבועה עליהן. ונראה שניתן להסביר את העניין של גלגול השבועה בב' אופנים:

א. שכאשר אדם מתחייב בשבועה, ניתן להכליל בתוך השבועה שממילא הוא חייב תביעות נוספות, כאשר כולן נחשבות לחלק מהשבועה המקורית. ניתן לומר שהסיבה לכך היא שהיות ששבועה היא דבר חמור מאוד¹, חייבה אותה התורה רק במקרים מסוימים, כדי להמעיט כמה שיותר בשבועות; אך ברגע שממילא נשבעים, כבר אין חשש אם יתווסף לכך עוד דבר.

ב. יש כאן חידוש של התורה, שאם האדם כבר נשבע, ניתן להשביע אותו שבועות נוספות, אך הן נחשבות לשבועות אחרות, כלומר יש כאן יצירה של שבועה נוספת². נראה שהסברה העומדת מאחורי אפשרות זו היא שככלל אנו מאמינים לנתבע בטענותיו גם ללא שבועה, אך במקרים שהתורה ראתה לנכון לומר שהוא אינו נאמן ללא שבועה, שוב איננו מתייחסים אליו כאל בעל אמינות בטענותיו האחרות, עד שיישבע.

ונראה לכאורה שלאפשרויות השונות של ההגדרות יהיו ב' נפקא מינות עיקריות:

א. בדיני השבועה עצמה: לפי האפשרות הראשונה, דינה ממש כמו השבועה המקורית, שהרי היא חלק ממנה; לעומת האפשרות השנייה, שלפיה ייתכן שדין הגלגול יהיה קל יותר מדין השבועה המקורית.

ב. בשאלה באיזו תדירות מיישמים את הדין של גלגול שבועה: לפי האפשרות הראשונה יהיה קל יותר לגלגל שבועה, שהרי אין צורך בהוספת משהו חדש, ואילו לפי האפשרות השנייה ייתכן שיש לצמצם את היישום של גלגול השבועה, כיוון שיוצרים כאן שבועה חדשה.

במאמר זה ברצוני לטעון שהר"ן סובר כאפשרות הראשונה (שגלגול שבועה פירושו הכללת תביעות נוספות בשבועה המקורית), ואילו הרא"ש סובר כאפשרות השנייה (שיש כאן יצירה של שבועות נוספות). אעשה זאת באמצעות הבאה של כמה מחלוקות ביניהם, התאמות את הנפקא מינות שהועלו בין שתי ההגדרות. כמו כן, ברצוני להביא כמה דינים השנויים במחלוקת ראשונים, ולנסות לתלותם בחקירה זו.

דין נתבע שאינו יכול להישבע על הגלגול

המשנה (בבא מציעא צז.) אומרת:

השואל את הפרה. שאלה חצי יום ושכרה חצי יום, שאלה היום ושכרה למחר, שכר אחת ושאל אחת ומתה – המשאל אומר: "שאלה מתה", "ביום שהיתה שאלה מתה", "בשעה שהיתה שאלה מתה", והלה אומר: "איני יודע" – חייב. השוכר אומר: "שכורה מתה", "ביום שהיתה שכורה מתה", "בשעה שהיתה שכורה מתה", והלה אומר: "איני יודע" – פטור. זה אומר "שאלה" וזה אומר "שכורה" – ישבע השוכר ששכורה מתה. זה אומר "איני יודע" וזה אומר "איני יודע" – יחלוקו.

¹ ראה בתחילת פרק שישי במסכת שבועות.

² אין הכוונה שבאופן מעשי לא יכול להישבע על כולן יחד וצריך על כל אחת השבעה נוספת, אלא איך אנו מתייחסים לשבועה על כל הדברים: כשבועה אחת שכוללת עיקר ונספחים, או ככמה שבועות.

במשנה ישנו ויכוח בין שואל ומשאל על פרה שמתה באונס, אם הייתה שאולה – ואז חייב לשלם, או שכורה – ופטור מלשלם.³ בוויכוח זה ישנן ארבע אפשרויות, כאשר כל אחד מהם (התובע והנתבע) יכול לטעון "בריי" או "שמא", ובהתאם לכך משתנה הדין.

את המקרה הראשון, שבו התובע טוען "בריי" והנתבע "שמא", מעמידה הגמרא⁴ (צו:) במקרה שהשואל מחויב בשבועה:

כגון שיש עסק שבועה ביניהן. היכי דמי עסק שבועה? כדרבא, דאמר רבא "מנה לי בידך", והלה אומר "אין לך בידי אלא חמשים, והשאר – איני יודע", מתוך שאינו יכול לישבע – משלם. משכחת לה... דאמר ליה: "שתי פרות מסרתי לך, פלגיה דיומא בשאילה ופלגיה דיומא בשכירות". אי נמי, "חד יומא בשאילה וחד יומא בשכירות, ומתו תרוייהו בעידן שאילה", ואמר ליה שואל: "חדא – אין, בעידן שאילה מתה, ואידך לא ידענא אי בעידן שאילה מתה ואי בעידן שכירות מתה", דמתוך שאינו יכול לישבע – משלם.

הגמרא מבארת שהתובע תבעו על ב' פרות, והוא מודה שחייב אחת ועל השנייה טוען שאינו יודע. במקרה כזה הוא נחשב כמודה במקצת, ואם היה טוען שפטור על הפרה השנייה היה חייב להישבע שבועה דאורייתא; אלא שכיוון שאינו יודע הוא אינו יכול להישבע, ובמקרה כזה הדין הוא שצריך לשלם (ראה שבועות מו.).

את המקרה השלישי, שבו טוענים שניהם "בריי", מעמידה הגמרא (צח:) במקרה שהשואל חייב להישבע מצד דין גלגול שבועה:

זה אומר "שאולה" וזה אומר "שכורה" – ישבע השוכר ששכורה מתה. ואמאי? מה שטענו – לא הודה לו, ומה שהודה לו – לא טענר⁵! אמר עולא: על ידי גלגול, דאמר ליה: אישתבע לי איזו מיהת דכדרכה מתה, ומיגו דמישתבע דכדרכה מתה מישתבע נמי דשכורה מתה.

כלומר, אף-על-פי שבעלמא, כשאדם תובע מחברו ממון הוא חייב שבועה מהתורה רק כשהוא מודה במקצת הטענה – כיוון שהשומר צריך בכל מקרה להישבע שבועת השומרים שהבהמה מתה באונס⁶, מגלגלים עליו שבועה גם על הטענה הנוספת, שהשאולה מתה ולא השכורה.

על-פי ההעמדות הללו בגמרא מקשה הרא"ש (בבא מציעא פרק ח סוף סי' ח):

ותימה ברישא ביום שהיתה שאולה מתה, והלה אומר "איני יודע" חייב, דמוקי לה ביש עסק שבועה ביניהם, אמאי צריך לאוקמה הכי, הא בלאו הכי מחויב שבועה על ידי גלגול, דא"ל משכיר אישתבע לי מיהא דכדרכה מתה, ומגו דמישתבע דכדרכה מתה, אישתבע לי ע"י גלגול דשכורה מתה, ואין יכול לישבע דקאמר "איני יודע", ומתוך שאין יכול לישבע משלם?

כלומר, מדוע הגמרא צריכה להעמיד את המקרה הראשון כשהנתבע מודה במקצת על מנת להגיע לחיוב שבועה? הרי גם בלא זה הוא חייב שבועה שכדרכה מתה, ולכן מגלגלים עליו שבועה שמתה שכורה ולא שאולה כמו במקרה השלישי, וכיוון שאינו יכול להישבע על הגלגול יהיה צריך לשלם? על כך עונה הרא"ש שתי תשובות:

וי"ל דאין מגלגלין שבועה אלא על טענת "בריי"... ואז מגלגלין אפילו בטענת "שמא" של תובע. אבל רישא וסיפא שהנתבע טוען "איני יודע" אין מגלגלין⁷.

כלומר, ניתן לגלגל שבועה רק על נתבע שמכחיש את התובע, אך אם הוא אינו מכחישו לא ניתן לגלגל עליו שבועה. בתירוץ הנוסף עונה הרא"ש:

ומצינן נמי למידחי, דלא אמרינן מחוייב שבועה ואין יכול לישבע משלם, אלא היכא שאין יכול לישבע אותה שבועה שנתחייב על עיקר טענתו – כגון חמשיין ידענא וחמשיין לא ידענא, דכיון שהודה במקצת נתחייב שבועה על

³ כיוון שמתה באונס, ושוכר פטור מאונסין (ראה במשנה בבא מציעא צג.).

⁴ עקב קושיה שהיא מקשה על מי שסובר שגם כשהתובע טוען "בריי" והנתבע "שמא" – הנתבע פטור, בניגוד לעולה מהמשנה.

⁵ כלומר, אין כאן כלל הודאה במקצת, ועל כן אין סיבה שיתחייב בשבועה.

⁶ לפי הדעה שעליה חייבים גם ללא הודאה במקצת (עיין בבבא קמא קז.). וכך נפסק בגמרא, שלא כרמי בר חמא שם.

⁷ תירוץ זה הוא תירוץ של התוספות (צו. ד"ה ביום).

הכפירה, ואינו יכול לישבע כיון דקאמר "איני יודע". אבל בשבועה הבא לו ע"י גלגול ולא על עיקר טענתו לא החמירו כולי האי, שנאמר בה "אם אינו יכול לישבע – משלם", ואף על גב דגלגול שבועה דאורייתא.

לפי תירוץ זה, אין אומרים בחיוב שבועה על-ידי גלגול "מתוך שאינו יכול להישבע משלם", כיוון ששבועה זו חמורה פחות. אנו רואים כאן שני כיוונים ברא"ש: האחד הוא שישנם מקרים שבהם איננו מפעילים את הדין של גלגול שבועה, והשני הוא שבגלגול שבועה מקלים יותר מאשר בשבועה דאורייתא רגילה.⁸

לעומתו, הר"ן (שם צח. ד"ה משכחת ליה) חולק:

...ואף עיקר הדין שלהם אינו נראה, דוודאי אפילו בגלגול, כל שאינו יכול להישבע משלם... לפיכך נראה דעל כרחך מתניתין בדלא שייכי ביה גלגול עסקינן, מדקתני סיפא שוכר אומר "שכורה מתה" והלה אומר "איני יודע" – פטור, ואי שייך הכא גלגול אמאי פטור...? אלא על כרחך מדקתני פטור בדלא צריך לאשתבועי שמתה כדרכה עסקינן, כגון שהדבר ברור שמתה.

הר"ן מניח שדין "מחויב שבועה ואינו יכול להישבע – משלם" קיים גם בגלגול שבועה, ולכן הוא מעמיד את משנתנו במקרה שאינו צריך להישבע שכדרכה מתה, שאז אין כאן שבועה שניתן לגלגל עליה עוד חיוב שבועה.

אלא שעל כך קשה, שהרי הגמרא מעמידה בהמשך את הבבא השלישית במשנה במקרה שיש גלגול שבועה¹⁰. על כך עונה הר"ן:

דאע"ג דסיפא בגלגול, במציעתא מודה דבלא שייך ביה גלגול עסקינן, ולא תקשי לך היכי פסק תנא למילתיה במילי מילי, איכא למימר דתנא כולהו דיני בעי למיתני: חייב ופטור וישבע ויחלוק.

כלומר, באמת בסיפא של המשנה מדובר במקרה ששייך דין גלגול, אך מקרה זה אינו דומה בכל פרטיו לרישא, והתנא העדיף לשנות מקרים שונים על מנת להשמיע לנו שלהלכה ניתן לומר את כל האפשרויות הקיימות בדין זה.

בהמשך מקשה הר"ן מדוע לא רמז לנו התנא את החילוק הזה, ונותן סיבה אחרת מדוע גלגול אינו שייך: מדובר במקרה שהתובע מאמין לנתבע שמתה כדרכה, ולכן השבועה המקורית איננה קיימת. דין זה שייך דווקא בשתי ההעמדות הראשונות שאחד טוען "איני יודע" ואינו טוען שהשני משקר, אך בהעמדה השלישית, שבה כל אחד טוען "בריי" ויוצא אחד בוודאי משקר, מסתבר שגם לעניין כיצד מתה התובע איננו מאמין לנתבע. על כל פנים, יוצא לדעת הר"ן שגם בגלגול שבועה אומרים "מתוך שאינו יכול להישבע משלם", וזה שייך גם כשהנתבע טוען "שמא" – בניגוד לדעת הרא"ש¹¹.

על-פי דברינו לעיל, ניתן להסביר את מחלוקת הרא"ש והר"ן בשאלה מהו גלגול שבועה: הכללה בתוך שבועה קיימת, שניתן לעשותה תמיד ודינה זהה לזה של השבועה מקורית (הר"ן), או יצירת שבועה חדשה, שקיימת רק במקרים מסוימים, ועם גדרים משלה (הרא"ש).

גלגול שבועה כשהתובע טוען "שמא"

שבועת "מודה במקצת" קיימת רק כאשר התובע טוען בכירור שחייבים לו (שבועות מב:). בדין שבועה כאשר עד אחד אומר כדבריו – ישנה מחלוקת ראשונים אם נשבעים בטענת "שמא" (עיין ברא"ש שבועות פרק ו סי' ה; הר"ן שם יט. מדפי אלפס ד"ה אפילו לא). במקרה של שבועת השומרים נשבעים אפילו בטענת "שמא" (כמו שמפורש בתורה בפרשת משפטים), ונשאלת השאלה מה הדין בגלגול שבועה – אם נשבעים על טענת "שמא" או רק על טענת "בריי".

ולכאורה, הדברים מפורשים במקור המלמד על גלגול שבועה (קידושין כז:):

⁸ עיין ב"נתיבות המשפט" (סי' עה ס"ק יא), שמקשה על השו"ע שפסק ב' תירוצים אלו להלכה, ולכאורה רק אחד יכול להתקבל; ומתוך שכאשר התובע טוען "בריי" על הנתבע שיוודע – צריך להישבע, וכיוון שאינו יכול, נשבע על כל פנים שאינו יודע בתור גלגול, וכאשר התובע טוען "בריי" על טענתו, אך אינו יודע אם הנתבע יודע והנתבע טוען "שמא", פוטרים לגמרי את הנתבע מהגלגול. וע"ע על הסתירות בשו"ע בש"ך (סי' עב ס"ק מז).

⁹ עיין בהמשך המאמר, כיצד ענה הרא"ש על שאלה זו.

¹⁰ אמנם הר"ן טוען שזה לא אליבא דכולי עלמא, אך קשה עדיין על מי שסובר שיש שם גלגול.

¹¹ וכדברי הר"ן כתב גם ה"נימוקי יוסף" בסוגיה.

אמר עולא: מנין לגלגול שבועה מן התורה? שנאמר (במדבר ה): "ואמרה האשה אמן אמן", ותנן: על מה היא אומרת "אמן אמן"? אמן על האלה, אמן על השבועה, אמן אם מאיש זה, אמן אם מאיש אחר, אמן שלא סטייתי ארוסה ונשואה ושומרת יבם וכנוסה... אשכחן בודאי, ספק מנלן? תניא, רשב"י אומר: נאמרה שבועה בחוץ ונאמרה שבועה בפנים. מה שבועה האמורה בפנים עשה בה ספק כודאי, אף שבועה האמורה בחוץ עשה בה ספק כודאי.

כלומר, המקור שממנו לומדים לגלגול שבועה בבית דין (שנקרא "בחוץ") הוא מסוטה (ששבועתה נקראת שבועה "בפנים", שכן משביעים אותה בעזרה), שכאשר הבעל משביעה שלא זינתה עם מי שממנו קינא לה, הוא מגלגל עליה שבועה גם שלא זינתה כלל גם מאנשים אחרים, למרות שכל הטענות שלו הן מסופקות (שהרי איננו יודע אם זינתה). מכאן אנו רואים שניתן להשביע בגלגול שבועה גם על טענות מסופקות. וכן מפורש במשנה (שבועות מה), שמגלגלין שבועה גם בטענת "שמא":

ואלו נשבעין שלא בטענה: השותפין, והאריסין, והאפורופין, והאשה הנושאת והנותנת בתוך הבית, ובן הבית; אמר לו: מה אתה טועניני? רצוני שתשבע לי – חייב. חלקן השותפין והאריסין – אין יכול להשביעו. נתגלגל לו שבועה ממקום אחר – מגלגלין עליו את הכל.

כלומר חכמים תיקנו שבועות בשותפויות גם בטענת "שמא", אך לאחר שהתפרקה השותפות אי אפשר להשביעו אלא בגלגול שבועה, שאותה נשבעים גם בטענת "שמא". אולם הרא"ש, בתירוץ נוסף לקושיה שאותה הקשה לעיל (מדוע אין כאן עסק שבועה עקב גלגול השבועה), מסביר שלא תמיד הדין כך:

ועוד י"ל, שאין מגלגלין שבועה בטענת "שמא" של התובע [אלא] בדבר הדומה קצת אמת, כגון אריסין ושותפין, דמורו מקצת היתירא ליהנות מממון חביריהם, כדאיחא בשבועות (מה:), וכגון גלגול שבועה דסוטה, שרגלים לדבר שהיא זונה שהרי קינא ונסתרה, ולכך יש לחוש שמא זינתה אף באירוסין, אף ע"פ שאז לא היה רגלים לדבר – כי הוכיח סופה על תחלתה. אבל הכא אין רגלים לדבר שמתה השאולה יותר מן השכורה, הלכך מספיקא אינו יכול לגלגל עליו לישבע ששכורה מתה¹².

הרא"ש מצמצם את האפשרות להשביע על טענת "שמא" בגלגול שבועה למקרה שבו יש יסוד סביר לטענתו, אך בעלמא גם בגלגול שבועה אין משביעים על טענת "שמא". על כלל זה חוזר הרא"ש גם בשבועות (פרק ז ס"י יח) ובקידושין (פרק א ס"י לז). לעומתו, הר"ן (שבועות לג; קידושין יא. מדפי אלפס) מתייחס לדיעה זו וחולק עליה:

ושמענין משמעתא דכולה שבועות מגלגלין: ברי על ברי, וברי על שמא, ושמא על ברי, ואפילו שמא על שמא – דהא סוטה שמא על שמא היא ומגלגלין. ואף על פי שיש חולקין ואומרים דשמא על שמא אין מגלגלין, וסוטה שאני דכברי דמי שרגליים לדבר, שהרי קינא לה ונסתרה – אינו מחוור, שאף על פי כן שמא הוא, ומשום האי טעמא פרכינן אשכחן ברי, שמא מנא לן... ואי סלקא דעתך סוטה מפני שנסתרה כברי דמיא, מנא לן שמגלגלין על שמא כלום? אלא שמע מינה שמא היא, וכיוון שכן למדנו שמגלגלין שמא על שמא דומיא דסוטה.

ואמנם, ה"בית יוסף" (ס"י צד) טוען שייתכן שאין מחלוקת ביניהם:

ונראה לי שהרא"ש מפרש דעד כאן לא קאמר הרי"ף אלא בשבועת "שמא", שהיא כשבועת השותפין, שיש קצת רגלים לדבר, דומיא דסוטה; אבל טענת "שמא" שאין לה רגלים כלל, כגון "השבע לי שלא גנבת לי שום דבר" – מעולם לא עלה על דעת שיוכל להשביעו. ואפשר שגם הר"ן סבור כן, ודברי החולקים שבא לסתור הוא שהיו אומרים דבשום "שמא", אע"פ שיהיה לו קצת רגלים, אין משביעין על "שמא".

אך מלבד שדחוק מאוד לפרש כן, הרי שבחידושיו (בבא מציעא זז). לסוגיה שבה טען הרא"ש שהסיבה שאין גלגול שבועה היא משום שהתובע טוען "שמא" ואין רגליים לדבר, אומר הר"ן במפורש: "דגלגול שבועה מדאורייתא הוא, אפילו בשמא על שמא", וכן בהמשך: "דהא גלגול אפילו בשמא הוא, ואין לחלק בין שמא לשמא".

ומוכח שיש כאן מחלוקת עקרונית בין הרא"ש לר"ן עד לאן להרחיב את יישומו של גלגול השבועה: אם בכל טענה של התובע שיש בה חיוב שבועה ניתן לדרוש גלגול על כל טענה, או שרק בטענות ברורות מצד התובע, או מצדו, כשיש חשד סביר שראוי לטעון טענה זו.

¹² וכן כתבו התוספות שהובאו לעיל, ועיין ברא"ש, שבכל מקרה הוא נזקק גם לתירוץ הקודמים.

גלגול שבועה ללא תביעת שבועה

בסוף מסכת שבועות (מט.) נחלקו רב הונא ורב חסדא :

אמר רב הונא: לכל מגלגלין, חוץ משכיר שאין מגלגלין; רב חסדא אמר: לכל אין מקילין, חוץ משכיר דמקילין. מאי בינייהו? איכא בינייהו: לפתוח לו.

ומסביר רש"י (שם ד"ה לפתוח לו):

אם לא טען התובע שיגלגלו עליו, יפתחו לו בית דין גלגול, למאן דאמר מגלגלין. ולמ"ד אין מקילין, אם טען גלגול אין מקילין עליו אלא מגלגלין, ואם לא טענו אין לנו לפתוח לו.

מחלוקת האמוראים היא בשאלה אם במקרה שאדם תבע תביעה, וחייבים לו שבועה ממקום אחר, אך הוא אינו דורש שיישבעו לו על התביעה הנוספת מדין גלגול שבועה, בית הדין מגלגלים שבועה על הנתבע (כיוון שהתובע עצמו לא תבע גלגול שבועה).

הרא"ש (פרק ז' ס"י יח) מפרש כרש"י, ומוסיף:

ובדרבנן פליגי בדאורייתא עיקר גלגול מסוטה ילפינן, והכהן מגלגל בלא תביעת הבעל: אע"פ שלא קינא לה אלא מפלוני, הכהן מגלגל ומשביעה אפילו מאיש אחר¹³.

ואמנם הר"ן בחידושו (בבא מציעא ד: ד"ה תיתי מגלגול) סובר גם הוא שנחלקו בדבר הזה בשבועה דרבנן, אך בשבועות (לג. מדפי אלפס) הוא סובר שאפילו בשבועה דרבנן, לכל הדעות פותחין לו גם ללא תביעת שבועה:

ולא נראה לי שיהא דעת הר"ף כן, דאם איתא לא הוה ליה למכתבא לרב חסדא, דכיוון דפליג בהדיה רב הונא רביה, לא קיימא לן כוותיה. ולפיכך נראה לי דאיהו סבר דלא פליגי, וכל חד וחד מילתיה קאמר: רב הונא אשמועינן שאין מגלגלין על השכיר... ורב חסדא אשמועינן קולא אחריתי שפותחין לו "הישבע וטול".

על-פי ההסבר הזה, אין שום דעה הסוברת שכל עוד לא תבע התובע שיגלגלו לא עושים זאת, ואפילו בשבועה דרבנן, ואף-על-פי שלהלכה אין נפקא מינה, כיוון שגם הרא"ש בהסברו פוסק כרב הונא, שבית הדין משביעים אף ללא תביעה; אך ניתן ללמוד מכאן על הבדלי הגישות בין הרא"ש לר"ן, שלפי הר"ן פשוט הרבה יותר שנשבעים בגלגול גם ללא תביעה, לעומת הרא"ש, שלפיו הדבר שנוי במחלוקת, לפחות בשבועה דרבנן, ויש אומרים שלא תמיד מגלגלים את השבועה. וניתן לתלות זאת בחקירה לעיל, אם הגלגול מהווה חלק מהשבועה המקורית או יוצר שבועה נוספת.

גלגול שבועה כשאינו רוצה להישבע

כאשר אדם מחויב להישבע, הוא יכול לומר שאינו רוצה להישבע ולשלם¹⁴. נשאלת השאלה, מה הדין כאשר יש לתובע שתי תביעות – על האחת קיים חיוב שבועה ועל האחרת אין חיוב, אלא שניתן להשביע את הנתבע מדין גלגול שבועה, והנתבע אומר שישלם את התביעה הראשונה ולא יישבע – האם הוא יכול להיפטר בכך מהתביעה השנייה, כיוון שאין על מה לגלגל שבועה? ונראה לתלות זאת בחקירתנו לעיל, שאם גלגול השבועה הופך לחלק מחיוב השבועה המקורית, הרי אינו יכול להפריד ביניהם ולומר שמשלם רק חלק, ובכך להיפטר מהגלגול, אך אם זה חיוב נוסף שבא על גבי השבועה המקורית, הרי שאם אין שבועה מקורית – אין גם חיוב נוסף. ואמנם, במקרה שכבר תבעו בתביעה השנייה עוד לפני שאמר שישלם, הרי כבר חל עליו החיוב ושוב אינו יכול להיפטר, וכך כותב הר"ף (שבועות לג. מדפי אלפס) בשם הירושלמי:

ירושלמי: חד בר נש אזל בעי למידן קומי ר' זעירא וחייבו שבועה על תרין דינרין. אמר ליה: לאו תרין דינרין אנא חייב לך? קא טרפין לך! א"ל: ומילת פלן ופלן. א"ל רבי זעירא: או הב ליה כל מה דתבע לך או אשתבע ליה על כל מה דהוא מגלגל עלך.

מדובר במקרה שבו אדם אחד נתבע בפני ר' זעירא ונתחייב שבועה על שני דינרים. הנתבע החליט לשלם ולא להישבע, ואז גלגל עליו התובע תביעה נוספת. אז אמר ר' זעירא לנתבע שעליו לשלם את הכול או להישבע על הכול. עולה מכאן שהנתבע אינו יכול

¹³ ואפשר שגם רש"י (ד"ה לכל מגלגלין) סובר כך, שהוא אומר שם: "על ידי כל שבועה דרבנן מגלגלין", וייתכן שזה מוסב גם על הסיפא של דבריו.

¹⁴ עיין במשנה (בבא מציעא לג.), ופשוט.

לשלם רק על התביעה הראשונה כדי להיפטר מחיוב שבועה על התביעה השנייה, אלא צריך להישבע על הכול או לשלם את הכול. אך הרא"ש (שבועות פרק ז סי' יט) מסייג את דברי הר"ף:

ואדם שנתחייב שבועה וראה שמגלגלין עליו ורצה לשלם תביעה ראשונה כדי שלא יגלגלו עליו, כתב רב אלפס ז"ל צריך לשלם הכל או ישבע על כל מה שגלגל עליו... ונראה דמתחלה תבעו מילתא פלן ופלן, דאילו אמר תחילה "הא פרענא לך" קודם שתבעו דברים אחרים – נראה דשוב לא יוכל לגלגל, כיון שכבר הודה לפרוע קודם שידע שירצה לגלגל עליו דברים אחרים.

כלומר לדעת הרא"ש, אם הנתבע רצה לשלם עוד לפני שהגיע אליו החיוב על גלגול שבועה, שוב אינו מתחייב בו. הר"ן (על הר"ף שם) חולק עליו:

מצאתי לאחד מתלמידי הרשב"א ז"ל שהוא כתב... לאו למימרא, דלאחר שטוענו דבר אחד והודה בו ואחר כך טוענו עוד וכפר בו שנגלגל בכי הא... אלא הכא מיירי בשטוענו כבר אותן תרי דינרין ב"ברי" וגם כן מילת פלן ופלן ב"שמא" [וכשיטת הרא"ש, שגם התביעה השנייה הייתה קודם שרצה לשלם על הראשונה]... ותמיהני אם הרב ז"ל כתב כן... אבל כל שחלה השבועה נתחייב מיד על כל מה שירצה לגלגל עליו.

לדעת הר"ן, הוא איננו נפטר מהשבועה השנייה אף אם רצה לשלם קודם שתבעוהו. ואם כן שוב אנו רואים שהם נחלקו בשאלה אם הגלגול הוא חלק מהשבועה המקורית, שכשחלה אפשר לכלול בתוכה הכול, ואינו יכול להיפטר מהשבועה אלא אם ישלם הכול, או שזו שבועה נוספת, ואם נפטר מהשבועה המקורית אי אפשר ליצור שבועה נוספת.¹⁵

גלגול שבועה לאחר נתינת פטור מפורש

המשנה (כתובות פו.): מדברת על בעל שנתן לאשתו פטור משבועה כשתבוא לגבות את כתובתה:

כתב לה "נדר ושבועה אין לי עליך" – אין יכול להשביעה.

אומר על כך הרא"ש (פרק ט סי' יח):

דאפילו ע"י גלגול אין משביעין אותה. ואע"ג דתנן (שבועות מה.): "השותפין והאריסין שחלקו אין להן שבועה זה על זה", דכיון שלא תבעו שבועה בשעת חלוקה מחלו זה לזה, ואפ"ה קתני נתחייב לו שבועה ממקום אחר – מגלגלין עליו את הכל, שאני הכא דפטרה בפירוש.

זאת אומרת שבכל מקום שבו ניתן פטור מפורש משבועה, אף על-ידי גלגול אי אפשר להשביע אותה. לעומת זאת, ה"שיטה לר"ן" (שם ד"ה והא דתנן), לאחר שהוא מביא את השיטה זו, מוסיף שיטה חולקת¹⁶:

ואיכא מאן דאמר דע"י גלגול ודאי נשבעת.

ניתן לתלות גם מחלוקת זו בחקירתנו לגבי ההגדרה של גלגול שבועה. לדעת הרא"ש, גלגול שבועה יוצר משהו שצריך לעמוד בפני עצמו, ולכן כשכבר היה פטור מפורש על שבועה זו – שוב לא ניתן להשביעה, ואפילו על-ידי גלגול; ואילו לדעת הר"ן ישנה אפשרות שישביע גם במקרה זה, משום שנתחייב בשבועה אחרת, שהגלגול הוא חלק ממנה, ועליה לא היה פטור.

וניתן לבוא ולומר שהמחלוקת כאן אינה בשאלה מהו גלגול שבועה, אלא בשאלה מה התוקף של פטור מפורש, וכמו שנראה לכאורה במחלוקת אחרת של הרא"ש (שם) והרמב"ן¹⁷ (פז. ד"ה אמר רב נחמן) בשאלה האם פטור מפורש (שאינו מועיל מול ב' עדים) מועיל גם כנגד עד אחד להיפטר משבועה – שלרא"ש מועיל ולרמב"ן אינו מועיל, ולפי זה אין מכאן סיוע לחקירתנו¹⁸.

¹⁵ ואמנם ניתן היה לומר שנחלקו בעניין אחר, בהגדרת חיוב השבועה או מה משמעותם של התשלומים לפטור משבועה, אך מלבד העובדה שעל-פי ההעמדה שלנו במחלוקת, הרא"ש והר"ן לשיטתם בשאר מקומות, הרי מדברי הר"ן עולה במפורש שנחלק על שיטת תלמיד הרשב"א (היא שיטת הרא"ש) בהבנתו מתי חל גלגול השבועה.

¹⁶ הלכותה מהרמב"ן (שם ד"ה והיכא), המביא שיטה זו בשם האחרונים ז"ל.

¹⁷ הוא המקור לשיטת הר"ן בחיוב שבועה בגלגול גם על פטור מפורש, וכמו שנכתב בהערה לעיל.

¹⁸ יש לציין שזיהויו של מחבר ה"שיטה לר"ן" על כתובות עם הר"ן הידוע נתון בספק, עיין על כך במבוא לחידושים אלו בהוצאת מוסד הרב קוק מאת הרב פלדמן. מהר"ן על הר"ף לא ניתן להביא הוכחה לנדרון דידן, שכן אף-על-פי שמובאת שם שיטת הרמב"ן, דפים אלו אינם משל הר"ן, אלא השלמת המדפיסים מתוך ה"נימוקי יוסף".

היפוך שבועה בגלגול

השו"ע (סי' צד ס' ח), בעקבות הטור (שם), פוסק:

נתייב לו שבועה מן התורה, ובא לגלגל עליו שבועת היסט – יכול לומר לו: "שבועה דאורייתא אשבע לך, ועל הגלגולים תשבע ותטול"¹⁹.

אלא שה"בית יוסף" לא הביא מקור לדין זה, וכבר כתב על כך הש"ך (שם ס"ק יב): "ויגעתי לדעת מקור דין זה ולא מצאתיו". נוסף לכך מקשה שם הש"ך:

וגם תמוה הוא בעיני, דהא כיון דגלגול שבועה דאורייתא הוא, א"כ חייב לישבע מן התורה על הגלגול והתורה הטילה שבועה עליו, ובדאורייתא לא מפכינן, ולא תיקן רב נחמן היסט אלא בלא גלגול, אבל ודאי על ידי גלגול, דחייב לישבע מן התורה אפילו קודם תקנת רב נחמן לא מצי להפך, ולא בא רב נחמן לעקור דברי תורה.

כוונת דבריו היא שלהלכה לא ניתן להפוך שבועה דאורייתא, והרי גלגול שבועה הוא גם מהתורה, ואם כן מה בכך שגם ללא הגלגול היה נשבע היסט, שאז ניתן להפוך – הרי עצם חיוב ההיסט איננו גורע את החיוב להישבע מהתורה מצד הגלגול, ואם כן איך יהפוך את השבועה? ונראה לתלות את המחלוקת הזו במחלוקת הרא"ש והר"ן, אם גלגול שבועה הוא חלק מהשבועה המקורית – ואז, כמו שאותה לא ניתן להפוך, הוא הדין בכל מה שנשבעים יחד עמה, או שזו שבועה נפרדת – שדינה קל יותר, ולכן אף שהיא מדאורייתא, ניתן להפוך אותה. הש"ך בהמשך דבריו טוען שגם מי שסובר שזו שבועה נפרדת יחלוק:

ולא מיבעיא לדעת הפוסקים דהיכא דטוען על הגלגולים "איני יודע" הוי מחויב שבועה, ואינו יכול לישבע משלם... פשיטא דאינו יכול להפך היסט, דהא כחד שבועה דמי... ואף להרא"ש והי"א שם, דפליגי התם, היינו משום דס"ל דאין מגלגלין שבועת "איני יודע" כלל, ולכך לא שייך לומר "מתוך שאינו יכול לישבע משלם", אבל אי הוה מגלגלים הווי מודים דדינו כעיקר שבועה, ודוק.

אך מתוך דבריו עצמם רואים שהיה מקום לחלק בין הסברות הללו, וגם אם הוא איננו מקבל חילוק זה (מחמת טענתו שברגע שכבר חל חיוב הגלגול דינה כשבועה המקורית²⁰), הרי מסתבר שהטור והשו"ע אמנם פסקו חילוק זה להלכה.

וכדבריו של הש"ך אומר גם הריטב"א (קידושין כח. ד"ה היכא דאמר, והביאו הש"ך), והוא גם נוקט בפשיטות שמגלגלים גם כשטוען הנתבע "איני יודע", ומביא את הדברים בחדא מחתא:

היכא דאמר על הגלגולין "איני יודע" – אי שבועה דאורייתא היא, משלם... וכן נמי בשבועה דאורייתא, אין מהפכין הגלגול לשכנגדו.

ומשמע שהוא תולה את הדברים זה בזה²¹. ואם כן נראה שהמקור לפסיקת הטור והשו"ע הוא שיטת הרא"ש שהובאה לעיל.

סיכום

במאמר זה טענו שהרא"ש סובר שדין גלגול שבועה הנו חיוב שבועה נוספת מעבר לשבועה המקורית, שיש לה דינים משלה, קלים יותר, ולכן גם קשה יותר ליצור אותה; לעומת הר"ן, שסובר שגלגול שבועה מהווה חלק בלתי נפרד מהשבועה המקורית, ודיניו זהים לחלוטין, וכן כיוון שזה רק הכללה קל יותר ליצור אותה. הראינו זאת על-ידי הבאת כמה מחלוקות ביניהם:

- א. לדעת הרא"ש, בגלגול שבועה – בניגוד לשבועה המקורית – כאשר הנתבע אינו יכול להישבע הוא נפטר בלא כלום, לעומת הר"ן, שסובר שגם כאן אומרים "מתוך שאינו יכול להישבע משלם".
- ב. לדעת הרא"ש, כאשר הנתבע טוען "שמא" על הטענה שעליה רוצים לגלגל עליו שבועה הוא אינו מחויב בשבועה, לעומת הר"ן, שאינו מחלק בכך.

¹⁹ הדגש הוא על שבועה דאורייתא, כיוון ששבועה דרבנן אפשר להפוך בכל מקרה – מה שאין כן בשבועה דאורייתא, שלהלכה לא ניתן להפוך (שבועות מא.). ונפסק להלכה בשו"ע (סי' פז ס' יא).

²⁰ ויש לדקדק בדבריו, שלכאורה ערבב בין ב' התירוצים ברא"ש לעיל, שלפי אחד מהם החיוב איננו חל כלל כשטוען "איני יודע" ולפי השני חל, אלא שאין בזה דין "מתוך שאינו יכול להישבע משלם", ואם כן רואים שגם כשכבר חל חיוב השבועה יש חילוק בינה לבין השבועה המקורית, וצ"ע.

²¹ והמעייין בריטב"א (שם) יראה שגם בשאלה אם כשהתובע טוען "שמא" מגלגלים הוא פוסק כר"ן שכן, ואפילו אם אין רגליים לדבר.

- ג. לדעת הרא"ש, כאשר התובע טוען טענת "שמא" ללא רגליים לדבר לא ניתן לגלגל שבועה על טענה זו, לעומת הר"ן, הסובר שאין חילוק ביניהם.
- ד. לדעת הרא"ש, ישנה דעה בקרב האמוראים (אף שלא נפסקה להלכה), שכאשר טוען טענה שעליה מתחייבים בשבועה רק עקב גלגול שבועה – אין נשבעים עליה ללא דרישה מפורשת להישבע, לפחות כאשר השבועה המקורית היא רק מדרבנן, ואילו לדעת הר"ן במקום אחד אין כלל מי שסובר כך.
- ה. לדעת הרא"ש, אדם שנתחייב בשבועה והעדיף לשלם, שוב לא ניתן לגלגל עליו שבועה בטענה נוספת, ואילו לדעת הר"ן, כל שחל עליו חיוב שבועה יכול לגלגל עליו שבועות נוספות, אף אם לפני טענותיו הנוספות הודיע הנתבע שהוא מעדיף לשלם ולא להישבע, ונפטר רק אם ישלם גם על הטענות הנוספות שמגלגלים עליו.
- ו. לדעת הרא"ש, מי שנתן פטור מפורש משבועה שוב אינו יכול לחייב את הנשבע להישבע עליה מחמת גלגול, ואילו הר"ן מביא שיטה שגם במקרה כזה ניתן לחייב שבועה על-ידי גלגול.
- ז. לדעת הטור, שהולך בעקבות הרא"ש בהבנת גלגול שבועה, מי שנתחייב שבועה, אפילו דאורייתא, וגלגלו עליו עוד שבועה, יכול להפוך על התובע את שבועת הגלגול, לעומת הריטב"א, ששיטתו בהבנת גלגול שבועה כשיטת הר"ן, כל שהשבועה המקורית היא מדאורייתא (ולכן לא ניתן להפכה), לא ניתן להפוך גם את שבועת הגלגול.